

ФІЛОСОФІЯ, СОЦІОЛОГІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ

Т.В. Виговська*

“ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ” ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГРОМАДЯНСЬКУ ЗРІЛІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Через кілька місяців після бурхливих подій помаранчевої революції виникло бажання оцінити ті події і визначити їх вплив на українське суспільство з точки зору громадянського суспільства.

Поняття “громадянське суспільство” з’явилося в філософії в кінці XVIII на початку XIX століття. Його досліджували Г. Гегель, К. Маркс, Т. Гобс та інші. В наш час різні аспекти громадянського суспільства вивчають в Україні В. Чешко, Я. Пасько, Г. Черноног, О. Романчук, Ю. Узун, А. Грамчук та інші.

Для багатьох дослідників стали несподіваними ті зміни, що відбулися з українським суспільством в період “помаранчевої революції”. Саме тому дана робота присвячена вивченню проблеми громадянського суспільства в Україні з часу виборів до Верховної Ради (2002 р.) і аж до лютого 2005 року.

Як і будь-яке соціальне явище, “помаранчева революція” стала закономірним результатом певних причин, що існували в Україні до листопада 2004 року. Нова українська держава не виправдала очікувань своїх громадян і успадкувала від своєї радянської попередниці “махровий” бюрократизм, утвердження пріоритету інтересів держави над інтересами людини, масове використання можливостей влади для особистого збагачення державних чиновників, невиправдані соціальні пільги для цих чиновників. При цьому був проголошений курс на побудову в країні демократичного суспільства, що передбачало формування, розбудову інституцій громадянського суспільства¹.

Відчуття глибокої безвиході, повної відсутності соціального оптимізму, “законсервований” стан образи громадян на владу відображав ситуацію в українському суспільстві протягом останнього десятиріччя. Влада ж, що переживала не найкращі свої часи “вкидала” у громадянську свідомість тези такого типу “в Україні немає підстав для виникнення масових акцій протесту”, “громадяни не підтримують опозицію”. Владі допомагали іноземні політтехнологи. Так

© Виговська Т.В., 2005

* доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, кандидат біологічних наук, доцент

¹ Якименко Ю. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те, що маємо? // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10 (34). – С. 31.

московський політолог Г.Павловський констатував наявність “мовчазної, власне кажучи, економічно задоволеної в цілому більшості українського народу”².

Та чи справді українці у 2002 році були всім задоволені? Те що це не так продемонстрували парламентські вибори у 2002 році. Тоді своє негативне ставлення до діючої влади громадяни України висловили тим, що більшість виборців віддали свої голоси опозиційним партіям і блокам. 58,6 % громадян України були впевнені у тому, що парламентські вибори 2002 року не були демократичними³.

Чи існувало в Україні тоді в 2002 році громадянське суспільство, як започаткована і розвинута на основі активності громадян та їх самоорганізації нова форма суспільного контролю за діяльністю держави? Про це можна зробити висновки із наступних даних: в жовтні 2002 року 92 % громадян України були переконані, що вони не впливають на центральну владу, 89,9 % — на владу місцеву, і лише 0,7 % респондентів вважали, що вони можуть істотно вплинути на центральні та регіональні владні структури. 86,2 % громадян не почувались господарями своєї держави і лише 7,4 % такими себе вважали⁴. Та як можна вважати себе господарями в державі, де рівень безробіття за оцінками експертів сягав 30 % при офіційних цифрах 4 %, а від 2,5 до 7 млн. громадян змушені були шукати роботу за кордоном?

Слід зазначити, що ігнорування владою потреб суспільства призводило до зростання соціальної апатії. Рівень громадянської активності у 2002 році можна було охарактеризувати як дуже низький — до певних форм громадської діяльності були залучені лише 4,7 % громадян України. Однією з головних причин такого явища була невіра громадян у результативності своїх зусиль. Таке переконання намагалась підтримувати і влада, яка попри чисельні декларації про відданість справі формування в Україні громадянського суспільства робила кроки у протилежний бік — мовляв “народ ще не дозрів”. До певної міри у 2002 році так і було. При соціологічному опитуванні восени 2002 року з’ясувалось, що від 43 до 49 % громадян України не готові були брати участь у дозволених і поміркованих акціях протесту. І лише від 39 до 45 % громадян готові були на такі акції, але брали участь у них лише 1/3 від тих, що виявили готовність до таких дій. Про громадську активність по всій Україні за 2 роки до “помаранчевої революції” свідчать дані табл. 1⁵.

Таблиця 1

**Якби Уряд ухвалив рішення, які утискають Ваші власні інтереси,
то до яких дій Ви би вдалися? (%)**
(громадська думка, регіональний розподіл)

	Протестні акції і виступи	Виступи у пресі	Позови до суду	Нічого не зробив би	Інше	Важко сказати
Південь	15	7	9	42	2	33
Захід	20	12	30	29	2	17
Північ	12	9	19	18	0	51
Центр	10	16	19	25	0	39
Схід	10	7	15	40	1	29
Київ	23	17	37	23	7	21
Всього	14	10	19	32	1	31

² Там само.

³ Церква, держава і суспільство: проблеми взаємодії у сучасному політичному процесі // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10 (34). – С. 2.

⁴ Там само. – С. 3.

⁵ Войченко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Відп. ред.: Ю. Саєнко – К.: Стилюс, 2002. – С. 43.

У недозволених акціях протесту у 2002 році брали чи могли б взяти участь лише 10,5 % громадян України і ніколи не брали участі — 77,5 % громадян. Цікаво, що до таких радикальних недозволених акцій протесту, як захоплення адміністративних будинків та підприємств, були готові лише 3,6 % громадян, не готові — 86,2 %. Тож у 2002 році вже відчувалось невдоволення соціально-економічною ситуацією в Україні і владою що довела країну, громадян до стану, коли навіть протестувати не варто, бо ці протести ігноруються владою, але протести були поодинокими і не набували радикальних форм.

Але річ не лише у владі, а й у самих громадянах, у тому якими вони були до “помаранчевої революції”. Так, понад чверть опитаних (27,7 %) заявили, що не брали участі у акціях протесту (на 2002 рік) Через відсутність приводу для таких акцій. І це при тому, що 70 % громадян України констатують, що в Україні не дотримуються їх основні конституційні права. (Чого ж було чекати ще?) Близько чверті громадян не готові були активно діяти самостійно, а чекали “вождя” або озиралися на інших. 24,9 % із наших громадян не готові були взяти участь у протестних акціях у жодному разі. Така величина “індексу пасивності суспільства” сама по собі була тривожним фактом для демократичної держави, держави громадського суспільства, якою час від часу проголошувалась Україна. Тож не дивно, що біля 30 % громадян України до певного часу (2002 рік) не вважали для себе необхідною жодну форму громадської активності, навіть участь у виборах до Верховної Ради. Одна з причин такого стану справ — слабкість соціальних інститутів, покликаних виступати каталізаторами суспільної активності, посередниками між громадянами і владою. Такими соціальними інститутами мають бути а) політичні партії, б) профспілки і в) громадські організації тощо. Вплив інститутів громадянського суспільства на державу оцінювався громадянами по-різному. Див. табл. 2⁶.

Таблиця 2

Вплив інститутів громадянського суспільства на державу (%)

(громадська думка) Інститути	Проф. організації	Громадські організації	Політичні партії	Церква	ЗМП	Місьцеве самоврядування	Творчі спілки	Організації за інтересом	Фін-пром. структури
Не впливають	81	77	32	68	57	68	79	82	24
Впливають	9	13	58	19	30	21	3	3	64
Важко сказати	10	10	10	13	13	11	18	15	12

⁶ Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Вказ. праця. – С. 75.

Громадяни не вірили у дієвість цих соціальних інститутів і не довіряли їм своїй долі. Тому, більшість (69,3 %) громадян не належали до жодних організацій, 21,2 % — члени профспілки, членами партій себе визнали 3,6 %, членами клубів за інтересами — 3 %, громадських організацій — 2,6 %. Однак і таке мінімальне задеклароване членство значною мірою формальне. Навіть члени партій часто не беруть жодної участі в діяльності партій (27 %). Лише 54,9 % члени політичних партій були готові виконувати певну роботу для своєї партії безкорисливо, натомість понад чверть (27,1 %) партійців не готові до цього⁷. Чи ми такі бідні, що не хочемо відстоювати свої ж права безкорисливо?

Хто ж на думку громадян, може допомогти їм стати суспільно активними? Перше місце в рейтингу інститутів, які сприяють розвитку громадянської активності (у 2002 році) посіли засоби масової інформації. Їх сприяння відзначили 41,3 % респондентів, проти 19,3 %, які дотримуються протилежної думки. Таким чином тиск на ЗМІ фактично є протидією розвитку активності громадян, а отже перешкодою становлення громадянського суспільства. Певний потенціал щодо сприяння розвитку громадянської активності мають політичні партії — позитивним їх вплив вважають 34,3 %, негативним — 26,6 %, а також громадські організації (30,7 проти 26,6 %) ⁸.

В той же час найменшою мірою, на думку респондентів, сприяють розвитку громадської активності населення місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування. Не сприяють розвитку громадської активності і профспілки.

Отже, українське суспільство яке так детально вивчили соціологи ніяк не можна було назвати громадянським. А яким тоді? На думку професора О.М. Костенка з точки зору політичної кримінології українське суспільство на шляху від стану тоталітаризму до демократизму опинилося у стані криміналізму, коли клас злочинців підкоряє собі клас незлочинців і експлуатує його. Криміналізм проявлявся у всіх сферах суспільного життя. Не міг він не проявитися і під час виборів Президента України у 2004 році. Представники криміналізованої влади у співучасті з політтехнологами проявили надзвичайне кримінальне свавілля під час виборів Президента 31 жовтня і 21 листопада 2004 року, що викликало несподіваний для багатьох громадянський супротив. Зловживання адміністративним ресурсом, тобто використання державної влади і закону для маніпуляції виборами, актуалізувало у громадян потребу мати демократичний ресурс для природної протидії свавіллю. Цим демократичним ресурсом є соціальна культура як певний стан узгодженості волі і свідомості людей із природними законами суспільного життя, що сприяє звільненню з-під гніту будь-якого свавілля, в тому числі кримінального. В цьому і полягав, на думку О.М. Костенка, механізм “помаранчевої революції” ⁹.

Якою була сама революція, ми ще всі пам’ятаємо. Політологи, соціологи, психологи ще довго будуть досліджувати той період і уточнювати причини, особливості і наслідки. Є чому дивуватись! В один момент народ як пружина, яку довго затискали, піднявся, вибухнув протестом, але не було злості, агресії, ворожості серед “помаранчевих” і по відношенню до опонентів. Панували людяність, взаємодопомога, взаєморозуміння, толерантність, любов, але й рішучість і переконаність в тому, що коли сьогодні цього не зробимо, то завтра буде пізно і нащадки нам не пробачать. Тоді багато українців виражали свої почуття у віршах на зразок наступного:

⁷ Якименко Ю. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те, що маємо? // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10 (34). – С. 35.

⁸ Там само. – С. 36.

⁹ Костенко О. “Помаранчева революція” у світлі політичної кримінології // Віче. – 2005. – № 1 (154). – С. 7.

Помаранчевий цвіт
Заквітчав мені зранену душу.
Помаранчевий цвіт
Вже горить на сталевих щитах.
Ви піднялись з колін,
І я також піднятися мушу
Я не раб, не холоп,
Бо здолав споконвічний свій страх.

(М.І. Мошковський)

Нас багато, нас не подолати! Цей лозунг лунав на Майдані Незалежності у Києві і по всій Україні. Прийшла бажана перемога. Що принесла вона Україні і її народу?

На думку провідного аналітика інституту відкритої політики Богдана Олексюка¹⁰ “помаранчева революція” показала, що насправді вчені і політики досить погано знають свій народ, так як ні соціологи, ні політологи, ні політики не передбачили межі терпіння народу. Утвердилася думка, що “помаранчева революція” — це, по суті, спроба завершити незавершену революцію 1991 року. Тоді відбулася лише певна модифікація системи, певне перегрупування владних еліт. Українське суспільство, на відміну від польського чи литовського, не було готове тоді до кардинальних змін, до того, щоб опанувати авторитарну державу і трансформувати її в ліберальну демократію.

На думку даного політолога (Б. Олексюка) більшість жителів східних і південних регіонів не зрозуміли ідеї “помаранчевої революції” трактуючи її з подачі як “помаранчевий путч”. Вони вірили в закиди, що це продовження перевибornoї компанії Ющенка (при чому на американські гроші), команда якого ніяк не може змиритися з поразкою в другому турі. Вони так і не повірили, що йдеться насамперед про справедливі вибори, що це стихійний процес перед грубим і нахабним шахрайством, що це несприйняття майбутнього України як скорумпованої напівавторитарної і в той же час маріонеткової держави.

Окремою темою, звичайно, є роль лідера. Віктору Ющенку вдалося об’єднати переважну більшість українців — не тільки із західних і центральних областей, а всіх прогресивно мислячих людей. Так, за даними соціологічних досліджень, за Ющенка голосували переважно високоосвічені люди і молодь, тоді як за Януковича — переважно люди з початковою та середньою освітою і старше покоління.

Робити висновки про те, яким урешті-решт стало українське суспільство після “помаранчевої революції”, ще зарано. Сьогодні ще важко сказати, наскільки глибоко воно змінилося. На разі відкритим для нової влади залишається питання про те, що робити з надзвичайно високою громадською активністю тієї частини суспільства, яка брала участь в цих подіях. А особливо — як поводити себе з тією частиною українців, які не підтримали події у Києві в грудні 2004 року. Та деякі результати вже є очевидними.

1. Отже, одним з найважливіших результатів перемоги “помаранчевої революції” має стати зміна правлячих еліт. Це саме те, чого бракувало Україні для її розвитку протягом останніх 10 років, це причина її топтання на місці і розвитку корупції. Адже саме періодична зміна еліт властива кожній демократичній державі.

2. Іншим результатом є потужний громадський імпульс, який отримало суспільство. Воно відчувало смак перемоги і тепер активна його частина навряд чи допустить значне зловживання владою. В такому разі можуть бути знову організовані вуличні акції. Зрештою, невдовзі (весною

¹⁰ Олексюк Б. Причини, оцінки та результати помаранчевої революції <http://www.sobor.org.ua/ivp/public/olek160105.htm>.

2006 року) мають відбутися парламентські вибори на пропорційній основі, результатом яких стане інший парламент. До речі, на думку багатьох політологів, нинішній парламент вже не відповідає вимогам часу і ситуації в країні, яка кардинально змінилася.

3. Своєрідна революція в галузі мас-медіа сталася лише під час “помаранчевої революції”, завдяки чому висвітлення подій у країні стало більш плюралістичним. Однак, поки що зарано говорити про те, наскільки такий процес є незворотним, оскільки жоден із менеджерів, які примушували своїх підлеглих працювати за “темниками”, публічно не подав у відставку і багато хто сьогодні побоюється, що провідні та олігархічні ЗМІ просто перефарбуються під нову владу, не змінюючись по суті. Актуальною залишається потреба створення суспільного радіомовлення і телебачення.

4. Революція мала також чітку антиолігархічну спрямованість. Однак, слід очікувати не стільки якихось репресій проти колишніх можновладців, як максимально можливого розділення бізнесу і політики. Про нагальність такого поділу вже давно говорять як опозиціонери, зокрема на цьому акцентує Юлія Тимошенко, так і окремі олігархи (Віктор Пінчук).

5. Дуже важливо, що змінюється на краще образ України і образ українців у світі. Бути українцем стало престижним. Імідж правової демократичної держави сприятиме творенню привабливого інвестиційного клімату, який може забезпечити Україні стаке економічне зростання.

6. На думку аналітиків виправдати величезний кредит довіри, наданий команді Віктора Ющенка, буде дуже не легко, але необхідно. Розчарування тут може коштувати навіть дорожче, ніж коштувала поразка на виборах. Адже тоді — тепер це вже ясно — люди рано чи пізно вийшли б на майдан¹¹.

Поки що ми віримо Віктору Ющенку, який заявив: “Ми пропонуємо публічну, чесну і відповідальну політику”. Будемо сподіватися, що справдяться й слова Ю. Тимошенко, що “Україна вступила в період духовного піднесення. Ми маємо унікальний шанс ствердитися як держава високоосвічених, високоморальних, працелюбних і вільних громадян, яких поважатимуть у світі”¹².

Викладачі вузів не зможуть залишитися осторонь важливих подій в українській державі. На них покладено надзвичайно важливу функцію виховання молодого покоління держави. Зберегти і зміцнити Україну можуть лише свідомі громадяни, які прагнуть розбудувати її, відстоювати її незалежність та успішно самореалізовуватись. І ми такими маємо їх формувати і виховувати в умовах оновленої держави.

*Стаття рекомендована до друку
кафедрою філософії та політології
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 5 від 1 лютого 2005 року)*

¹¹ Там само.

¹² Вільна людина у справедливій державі – найвища цінність нового уряду // Урядовий кур'єр. – 2005. – 5 лютого.